

Shi'a

Shi'a-islam

Bakgrund, historia och lära - en genomgång ur ett sunnitiskt perspektiv

Inledning

Shi'a (arabiska: شيعية, shī'a) är efter sunni-islam den största huvudinriktningen inom islam och utgör enligt de flesta uppskattningar ungefär tio till femton procent av världens muslimer. Denna artikel ger en historisk och teologisk genomgång av shiismens uppkomst, utveckling och huvudsakliga grenar. Framställningen är medvetet grundad i ett sunnitiskt perspektiv - alltså den tolkning av tidig islamisk historia och teologi som ahl al-sunna wa-l-jamā'a (sunnislams anhängare) historiskt har hållit. Där shiitiska källor och tolkningar avviker från den sunnitiska berättelsen anges detta särskilt, så att läsaren får en tydlig bild av var de två traditionerna skiljer sig åt och varför.

Namnets ursprung

Ordet "shi'a" betyder ordagrant "anhängare", "parti" eller "fraktion". Den fullständiga ursprungliga benämningen var Shī'at 'Alī, "Alis parti" eller

“Alis anhängare” – alltså de muslimer som ansåg att profeten Muhammads kusin och svärson 'Alī ibn Abī Tālib hade en särskild och gudomligt utsedd rätt att leda det muslimska samfundet (umma) efter profetens död, framför de tre kalifer som enligt sunnitisk historieskrivning styrde före honom (Abū Bakr, 'Umar och 'Uthmān).

Den historiska bakgrunden: efterträdarfrågan 632 e.Kr.

Profetens död och Saqīfa-mötet

Shiismens rot går tillbaka till de händelser som följde direkt efter profeten Muhammads död år 632 (11 e.H.) i Medina. När profeten avled utan att enligt sunnitisk uppfattning ha utsett någon uttrycklig efterträdare, samlades en grupp ledande följeslagare (särskilt från ansarerna, medinaborna, och muhajirūn, de utvandrade mecka-borna) vid en byggnad som kallas Saqīfat Banī Sā'ida för att utse en ny ledare. Mötet resulterade i att Abū Bakr al-Ṣiddīq, profetens nära vän och svärfar, valdes till förste kalif (khalīfa, „eförträdare”) genom bay'a (trohetsed) från samfundet.

Enligt sunnitisk historieskrivning var detta en legitim konsensusprocess (shura) i linje med arabisk sedvana och islamisk princip, där samfundets mest betrodda män gemensamt utsåg den mest lämpade ledaren. 'Alī ibn Abī Tālib, som vid tillfället var upptagen med begravningsförberedelserna för profeten, gav sin trohetsed till Abū Bakr inom kort därefter – enligt de flesta sunnitiska källor inom några månader, vilket sunniter ser som ett bevis på att 'Alī själv accepterade kalifatets legitimitet.

De som senare kom att kallas shi'iter hävdade istället att profeten vid Ghadīr Khumm, en vattenplats på vägen tillbaka från avskedsvallfärden, uttryckligen hade utsett 'Alī till sin efterträdare. Sunnitisk tradition erkänner att profeten vid detta tillfälle prisade 'Alī och uttalade orden „man kuntu mawlāhu fa-'Alīyyun mawlāhu” („en vars beskyddare jag är, dennes beskyddare är även 'Alī”), men tolkar detta som ett uttryck för kärlek, respekt och nära vänskap – inte som en politisk-religiös utnämning till efterträdare i ledarskapet över umman. Detta är en av de mest grundläggande tolkningsskillnaderna mellan sunni och shia.

De fyra rättleda kaliferna (al-Khulafā' al-Rāshidūn)

I sunnitisk tro betraktas Abū Bakr, 'Umar ibn al-Khattāb, 'Uthmān ibn 'Affān och 'Alī ibn Abī Tālib gemensamt som „de rättleda kaliferna” (al-khulafā' al-rāshidūn), vilkas styre ses som en modell för rättfärdigt islamiskt ledarskap. Samtliga fyra, inklusive 'Alī själv, åtnjuter hög status och respekt inom sunni-islam, och sunniter avvisar bestämt varje föreställning om att de tre första kaliferna skulle ha varit illegitima eller ha „usurperat” 'Alīs rätt.

Shi'a-islam, däremot, erkänner endast 'Alī som rättmätig efterträdare och betraktar i varierande grad de tre föregående kaliferna som illégitima makthavare som trängde undan den av Gud och profeten utsedda ledaren. Detta är den mest grundläggande och historiskt avgörande skiljelinjen mellan de två traditionerna.

'Alīs kalifat och den första inbördesstriden (Fitna)

År 656 mördades den tredje kalifen 'Uthmān ibn 'Affān av upproriska soldater i Medina, vilket utlöste den första stora politiska krisen (fitna) i islams historia. 'Alī ibn Abī Tālib utropades därefter till fjärde kalif, men hans styre kom genast att ifrågasättas. Mu'āwiya ibn Abī Sufyān, 'Uthmāns släkting och guvernör i Syrien, vägrade ge sin trohetsed och krävde att mördarna först skulle ställas till svars. Konflikten kulminerade i slaget vid Siffin (657), som avslutades med en skäldomsprocess (tahkīm) som splittrade 'Alīs egna led – en grupp, kharijīterna, bröt sig ur i protest mot att 'Alī alls accepterade mänsklig skäldom i en fråga de ansåg enbart tillkomma Gud.

År 661 mördades 'Alī av en kharijīt i Kufa. Hans äldste son al-Ḥasan ibn 'Alī utropades kortvarigt till kalif men avsade sig anspråket genom en överenskommelse med Mu'āwiya samma år, vilket gjorde slut på den första fitnan och inledde Umayyadkalifatet. För shi'iter markerar dessa händelser början på en lång historia av förtryck mot profetens familj (ahl al-bayt); sunniter ser händelserna som en tragisk men politisk konflikt mellan i grunden legitima muslimska ledare, där samtliga inblandade följeslagare åtnjuter respekt trots sina inbördes meningsskiljaktigheter.

Karbala och Husayns martyrskap (680 e.Kr.)

Den händelse som mer än någon annan kom att forma shiismen som en särskild religiös och känslomässig identitet är slaget vid Karbala år 680 (61 e.H.). Efter Mu'āwiyas död utropade dennes son Yazīd ibn Mu'āwiya sig till kalif, vilket flera grupper, däribland invånarna i Kufa, motsatte sig. De uppmanade 'Alīs yngre son al-Ḥusayn ibn 'Alī att resa till Irak och leda ett uppror. På vägen dit avskärmades Ḥusayn och hans följe – ett fåtal män, kvinnor och barn ur profetens närmaste familj – av Yazīds trupper vid Karbala. Den 10:e dagen i månaden muharram, 'āshūrā', dödades Ḥusayn och nästan hela hans manliga följe på slagfältet.

Ḥusayns martyrskap minns årligen av shi'iter under 'āshūrā' med sorgeshögtider, processioner och berättartraditioner (majlis) och utgör känslomässigt och teologiskt centrum i shiitisk frömhets – ett uttryck för motstånd mot orättfärdighet och förtryck. Sunni-islam delar avskyn mot dådet och besörjer Ḥusayn och hans familj djupt – han var profetens dotterson och åtnjuter hög status i båda traditionerna – men sunniter tar normalt avstånd från särskilda årliga sorgeritualer kring händelsen, eftersom dessa inte praktiserades av de tidiga generationerna (al-salaf) och i vissa former (t.ex. självpiskning) anses strida mot islamisk lag.

Utvecklingen av imamatläran

Efter Karbala utvecklades shiismen successivt från en politisk lojalitetsrörelse till en särskild teologisk tradition byggd kring läran om imāma – föreställningen att ledarskapet över muslimska samfundet efter profeten måste innehas av en gudomligt utsedd och andligt ofelbar (ma'ṣūm) ledare ur 'Alīs och Fātimas (profetens dotters) avkomma. Enligt denna lära besitter imāmen en särskild, av Gud given kunskap och auktoritet att uttolka religionen, jämförbar i auktoritet med profetskapet självt, om än utan att ta emot ny uppenbarelse.

Sunni-islam avvisar imamatläran i dess shiitiska form. Enligt sunnitisk troslära är profeten Muhammad den siste profeten och ingen människa efter honom äger ofelbarhet ('isma) eller särskild gudomlig kunskap; ledarskap (khilāfa) är en politisk-administrativ uppgift som ska tillsättas genom samråd och konsensus bland samfundet, inte genom arvsrätt eller gudomlig utnämning till en särskild släktlinje. Sunniter hänvisar här ofta till

principen att „de lärda är profeternas arvtagare” (al-‘ulamā’ warathat al-anbiyā’) gen i kunskap, inte i ofelbar andlig auktoritet.

Shiismens huvudsakliga grenar

Allteftersom imamlinjen fortsatte uppstod oenighet om vem som var rätt imām efter olika dödsfall, vilket ledde till flera särskilda shiitiska grenar. De tre största är:

Tolvshiismen (Ithnā ‘Ashariyya)

Den klart största shiitiska grenen idag, dominerande i Iran, Irak, Bahrain, Azerbajdzjan och stora delar av Libanon. Tolvshiiter räknar tolv imāmer från ‘Alī ibn Abī Tālib till Muhammad al-Mahdī, som enligt deras lära gått i „dold” (ghayba) år 874 och förväntas återkomma vid tidens slut som den rättledde frälsaren (al-Mahdī). Tolvshiitisk lag (fiqh ja‘farī) och teologi har utvecklats parallellt med, men självständigt från, de fyra sunnitiska rättsskolorna.

Ismailiterna (Sjushiismen)

Bröt sig ur huvudfåran på 1700-talet (e.Kr. beräknat från 700-talet) i frågan om vem som var rätt sjunde imām, och erkänner Ismā‘īl ibn Ja‘far istället för hans bror Mūsā al-Kādhim, som tolvshiiterna följer. Ismailiterna grundade bland annat Fātimidkalifatet i Egypten (909–1171) och är idag uppdelade i flera undergrupper, där Nizari-ismailiterna under Aga Khan IV är den största.

Zaiditerna (Femshiismen)

Den äldsta shiitiska grenen, uppkallad efter Zayd ibn ‘Alī, sonson till al-Ḥusayn, som ledde ett uppror mot Umayyaderna år 740. Till skillnad från tolvshiismen kräver zaiditisk lära inte att imāmen är ofelbar eller dold, utan att han öppet reser sig mot orättfärdigt styre; zaiditisk fiqh står dessutom historiskt närmare sunnitisk hanafī-skola än tolvshiismens ja‘farī-skola. Zaiditer finns huvudsakligen i Jemen.

Centrala teologiska skiljelinjer mot

sunni-islam

Ur sunnitiskt perspektiv kan de viktigaste läromässiga skillnaderna sammanfattas enligt följande:

- **Imāmat:** Shi'a-islam betraktar ledarskap över umman som en av islams grundpelare och en gudomligt utsedd rätt för 'Alī's avkomma. Sunni-islam ser ledarskap som en politisk fråga som ska avgöras genom samråd, inte som en trosartikel.
- **Synen på följeslagarna (ṣaḥāba):** Sunni-islam håller samtliga profetens följeslagare i hög aktning, inklusive Abū Bakr, 'Umar, 'Uthmān och 'ā'isha. Vissa shiitiska traditioner intar en betydligt mer kritisk hållning till flera av dessa centralgestalter, vilket sunniter avvisar bestämt.
- **Hadithlitteratur:** Sunni-islam baserar sin hadithkorpus på samlingar som al-Bukhārī och Muslim, vilka inkluderar överleverare från hela följeslagarkretsen. Tolvshiitisk hadithlitteratur (t.ex. al-Kāfī) bygger huvudsakligen på överleveringar via ahl al-bayt och imāmerna, och tonar ofta ner eller förkastar överleverare som sunniter litar på.
- **Ofelbarhet ('isma):** Tolvshiismen tillskriver imāmerna och Fātima andlig ofelbarhet. Sunni-islam tillskriver ofelbarhet enbart profeterna i deras förmedling av uppenbarelsen, inte någon annan människa.
- **Taqiyya:** Shiitisk teologi har historiskt utvecklat en mer formaliserad lära om rättfärdigad dold trosbekännelse vid förföljelse (taqiyya). Sunni-islam erkänner ett begränsat undantag vid livshot men ger inte begreppet samma centrala teologiska räckvidd.
- **Mahdi-läran:** Båda traditionerna väntar en kommande rättfärdig ledare (al-Mahdī) före Domedagen, men tolvshiismen identifierar honom specifikt som den redan födde, dolde tolfte imāmen, medan sunni-islam inte knäuter Mahdi-gestalten till någon redan levande, namngiven person.

Sammanfattning

Shiismen växte historiskt fram ur en politisk meningsskiljaktighet om vem som hade rätt att efterträda profeten Muhammad som umma:s ledare, och formades sedan djupt av de tragiska händelserna vid Karbala till en särskild religiös tradition med egen teologi, lag och frömhetspraxis kring imāmat-läran. Från ett sunnitiskt perspektiv är de tre första kaliferna lika legitima som 'Alī, samtliga följeslagare åtnjuter respekt, och ledarskap

över umman är en politisk snarare än en teologisk fråga. Trots dessa djupgående meningsskiljaktigheter delar sunniter och shi'iter de allra flesta islams grundpelare – trosbekännelsen, bönen, fastan, allmosan och vallfärden – samt vördnaden för profeten Muhammad och hans familj.

Källor och vidare läsning

1. al-Ḥakamī, Ḥammād, al-Muājaha bayna ahl al-sunna wa al-shi'a. (Klassisk sunnitisk komparativ studie.)
2. Ibn Taymiyya, Minhāj al-sunna al-nabawiyya fī naqḍ kalām al-shī'a al-qadariyya. (Det klassiska sunnitiska standardverket i polemik mot tolvshiitisk teologi.)
3. al-Tabarī, Ta'rīkh al-rusul wa al-mulūk (Historien om profeterna och kungarna). (Centralt tidigt historiskt verk om Saqīfa, fitnan och Karbala.)
4. al-Bukhārī, Ṣaḥīḥ al-Bukhārī, kitāb al-fadā'il, kitāb al-fitan. (Auktoritativ sunnitisk hadithsamling, om följeslagarnas dygder och de tidiga konflikterna.)
5. Momen, Moojan, An Introduction to Shi'i Islam: The History and Doctrines of Twelver Shi'ism, Yale University Press, 1985. (Akademisk, av en shiitisk författare, använd här för de historiska huvuddragen.)
6. Halm, Heinz, Shi'ism, 2nd ed., Edinburgh University Press, 2004. (Akademisk översikt över shiismens historia och grenar.)
7. Lapidus, Ira M., A History of Islamic Societies, 3rd ed., Cambridge University Press, 2014. (Allmän islamisk historia, använd för kronologi kring fitnan och Umayyadkalifatet.)
8. Encyclopaedia of Islam, 2nd ed., art. „Shi'a”, „Kḥarbā'”, „Imāma”, Brill. (Standard akademiskt referensverk för islamiska termer och händelser.)

Notera: Denna artikel är medvetet skriven utifrån ett sunnitiskt perspektiv på begäran. För en fullständig bild rekommenderas läsaren att även ta del av shiitiska primärkällor för att förstå hur shi'a-islam själv beskriver sin egen historia och teologi.